مدیریت شهری
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Automn 2015
۱۴۱-۱۵۸
زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۱۱/۴ زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۵/۲۳

بررسی نقش مراکز مذهبی در افزایش سرزندگی شهرهای معاصر؛ مطالعه موردی: محدوده امامزاده صالح تجریش، تهران

شهرام ستاری فرد* – مربی دانشکده معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال، خلخال، ایران.

چکیده

شـهر مظهـر زندگـی و منبـع نمادیـن اعتقـادات، خاطـرات و تعلقات اسـت. شـهر تجلـی گاه حیـات اجتماعـی افراد اسـت. حضور افـراد، تعاملات افـراد، زندگی افراد در شـهر آن را سـرزنده و پویـا می سـازد. شـهر نمایانگـر ارزش هـا و هنجارهـای سـاکنین اسـت. امـروزه شـهرهای موفـق شـهرهایی هسـتند کـه متناسـب بـا ارزش هـا، هنجارهـا و خواسـت های سـاکنینش توسـعه یافتـه و فضاهایـی خلاق، پویـا و سـرزنده را بـرای حضـور انـان فراهـم می آورنـد. از اینـرو فضاهـای عمومی شـهر از مهمترین اجزای شـهر محسـوب می شـوند. شـهرهای ایرانی از دیرباز در پیدایـش و توسـعه خـود رنـگ و بـوی ارزش هـای دینی و معنـوی سـاکنان ان را بـه همـراه داشـته اند. جانمایـی و طراحـی مسـاجد، امامزاده هـا، بقـاع متبرکه در شـهرهای ایرانـی موید ایـن موضـوع اسـت. جایـی کـه فـرد بـا درون خویـش، با معنویـت همـراه شـده و به مبنـا پیدایش خود می پیونـد. از ایـن رو اماکن مذهبی را می تـوان دسـته ای از فضاهـای عمومـی به شـمار آورد که نه تنها فـرد را به مبنا پیدایـش خویـش پیونـد داده بلکـه با ایجـاد امکان تعامـلات اجتماعـی و پذیرفتن نقـش فرهنگـی- اجتماعـی نقـش مهمـی در تقویـت وجهـه فرهنگـی و اجتماعی شـهرها ایفـا نمـوده و زمینـه ایجاد سـرزندگی و پویایی شـهری را فراهـم می آورد. مقالـه حاضـر سـعی بـر آن دارد تـا ضمـن یافتـن مولفه هـای سـرزندگی در شـهرهای معاصـر به ارائـه راهکارهایـی جهت بهره مندی از پتانسـیل هـای اماکن و سـرمایه های مذهبـی جهـت ارتقـاء سـرزندگی شـهری بپـردازد. لذا با اسـتفاده از روش پژوهـش توصیفـی و همچنیـن بهـره منـدی از تکنیک هـای دلفی و روش تحلیـل سلسـله مراتبـی، بـه رتبـه بنـدی و ارزش گـذاری مولفه هـا و سـنجه های واجـد ارزش در خلـق و ارتقـا سـرزندگی محله ای پرداخته شـده اسـت. یافته های پژوهـش موید ایـن مطلـب اسـت از میـان چهـار مولفـه اصلـی تعریـف شـده و اثرگـذار بـر میزان سـرزندگی محـدوده بترتیـب مولفـه عملکردی، معناشـناختی، اجتماعی- فرهنگی و در نهایت شـاخص فرمی بیشـترین تاثیر را بروی سـرزندگی را دارنـد. بـه گونـه ای کـه اماکن مذهبی از طریـق همگونی با فعالیت های وابسـته و تنـوع فعالیتـی فضـا، پیوند بـا ارزش های معنوی افـراد جامعه، ایجـاد کانون های اجتماعـی و بـا توجـه بـه معمـاری ایرانـی اسـلامی باارزشـی کـه در خـود دارنـد، پویایـی و سـرزندگی فضـا را در شـهرها رقـم می زنند.

واژگان کلیـدی: سـرزندگی شـهری، اماکـن مذهبـی، سـرمایه مذهبـی، شـهر معاصـر، امامـزاده صالـح تجریـش.

Examine the role of religious institutions in increasing vibrancy in the contemporary case study of Holy righteous Rehabilitation, Tehran

Abstract

Embodies the symbolic source of life and beliefs, memories and belonging; the city is a manifestation of social life. The presence of interactions of people lives in the lively and dynamic. City residents represent the values and norms. Today, cities are successful cities that ft the values, norms and aspirations of the inhabitants developed and creative spaces, vibrant to provide for their presence. Thus, the city's public spaces are important components of the city. Iran has long been in the emergence and development smacks of religious and spiritual values have accompanied its residents. Layout and design of the mosque, shrine, holy shrines in Iran con f rmed the issue; Where the person with his inner, coupled with spirituality and the basis of their appearance bond. The religious sites can be considered a set of public spaces which are not based solely on their appearance, but also linked to the possibility of social interaction and acceptance of socio-cultural role played an important role in strengthening image, cultural and social cities have. This paper tries to f nd the components of the vitality of contemporary cities to provide guidelines for the bene f t of potential places of religious capital to improve the city's vitality. Therefore, using descriptive and also take advantage of Delphi Technique and Analytic Hierarchy Process, ratings and valuation criteria and the measures of value creation and enhancement of community vitality has been paid. The f ndings con f rmed that the four main components de f ned and affecting the vitality of functional components, respectively, semantic, cultural and eventually form the greatest impact on the vitality of their index. So that religious sites comply with related activities and diversi f cation through space, associated with the spiritual values of society, create communities and given that their valuable Persian Islamic architecture, dynamics and vitality of space in cities their f gure.

Keywords: urban vitality, places of worship, religious capital, modern city, Saleh Shrine Rehabilitation.

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۲۵۱۰۵۸، رایانامه: shahram_n59@yahoo.com

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

مقدمه

امـروزه بـا افزایـش حضـور ماشـین و حرکـت شـهرها بـه سـمت هوشـمند شـدن، رفته رفتـه حضـور پررنگ مـردم در شـهرها به منظـور تعامـلات اجتماعی کاهش یافتـه و بدنبـال آن کیفیـت سـرزندگی عرصه هـای عمومـی در شـهرها تنـزل یافتـه اسـت؛ بنابرایـن دیگر افـراد ماننـد گذشـته بصـورت داوطلبانـه در فضاهـای شـهری حضـور نمی یابنـد و ایـن امر منجر بـه کاهش سـرزندگی و پویایـی شـده اسـت. بایـد توجـه داشـت در صـورت تـداوم ایـن امـر، شـهرها بـا کاهـش روابـط اجتماعـی در عرصـه هـای عمومـی مواجهـه خواهنـد شـد و رنـگ و بـوی قدیمـی خـود را از دسـت خواهند داشـت. لـذا داشـتن برنامه ریزی خردمندانه در شـهرها بخصـوص در بخش هایـی کـه در زمـان حاضر پر شـور و سـرزنده هسـتند و تقویـت آنهـا می توانـد موجـب جلوگیـری از کاهـش سـرزندگی شـهرها شـود. در این میـان کلانشـهر تهـران بـا توجه بـه سـرعت زندگی در آن شـاهد رنگ باختـن مولفه هـای سـرزندگی خـود اسـت و در ایـن میـان بافت هـا و محـلات تاریخـی شـهر بـا هسـته های مذهبـی کـه در آنهـا وجـود دارد پایه هـای اصلی سـرزندگی در تهـران بوده انـد؛ زیرا در ایـن بافت هـا هنـوز حضـور مـردم و سـرزندگی حـس می شـود.

از سـویی دیگـر، در ایـران نیـز مسـاجد از دیربـاز نقـش مهمـی در زمینه هـای اجتماعـی، اقتصـادی، سیاسـی و کالبـدی ایفـا نموده انـد. آنهـا از یـک سـو محـل برگـزاری مراسـم عبـادی بوده انـد و از سـوی دیگـر، مکانـی کـه زندگـی اجتماعـی سـاکنان محلات را سـاماندهی می کـرده و بـه حـل و فصـل امـور مردم می پرداخته انـد. در تاریـخ شـهرهای ایـران، به وفـور نمونه هایـی از ایـن نـوع عملکـرد دوگانه مسـاجد یافت می شـود به گونـه ای که برخـی مورخـان غیربومی نیز بـه آن اشـاره نموده انـد. دروازه مسـجد در ایـران، با دو منـاره در طرفیـن آن یادآور خاطره بهشـت بوده که در میـان دو مظهـر متضـاد تنهـا محور جهان اسـت (امین زاده، ۱۳۸۷، ص ۲۸۲). مسـاجد همـواره محل برقراری ارتباطـات اجتماعـی درسـطح محلات و شـهرها بودند. بسـیاری از کنش هـای اجتماعـی و اقتصـادی مـردم نظیـر آموزش (مسـجد- مدرسـه ها) (همـان، ص ۲۸)؛ و حـل و فصـل دعـاوی، رفـع مشـکلات اجتماعـی و حـل مسـائل اقتصـادی در درون مسـاجد صـورت مـی گرفـت. حتـی مسـاجد در زمینـه امور سیاسـی همواره بـه عنـوان اهرم هـای کنتـرل و نظـارت بـر حاکمیـن سیاسـی جامعـه عمـل می کردند (حاج سـید جـوادی، ۱۳۷۸، ص ۸۳)؛ بـه این ترتیـب می توان گفت مسـجد در جامعـه ایرانـی در ابعاد مختلف اجتماعی، سیاسـی و کالبـدی تاثیـر گـذار بوده اسـت.

مسـجد نیایشـگاه و محـل گردهمایی مسـلمانان اسـت و قدمتـی بـه انـدازه خـود اسـلام دارد. اولیـن مسـجد بـا ورود پیامبـر اسـلام بـه مدینـه پایه گـذاری شـد. بـر اسـاس شـواهد تاریخـی صدر اسـلام در تشـکیل و سـاخت مسـاجد توسـط پیامبر (ص) از لحاظ توجه به ویژگیهـای کالبدی آن از اهمیـت بالایی برخوردار نبود. نخسـتین مسـاجد بـا نقشـه‌ای سـاده و مصالـح بومـی نظیـر تنـه، شـاخ و بـرگ درختـان نخل و گل در شـبه جزیره عربسـتان بنا شـدند سـپس برای امنیت و حفظ و حراسـت مسـلمانان از حملـه دشـمنان و آفتاب گرم، دیوارهـای بیرونی تقویت گردید و پیشـخوانی سـتوندار بـا محلـی بـرای اذان بـه آن اضافـه شـد (پورجعفـر، ۱۳۸۱، ص۷۶). آنچـه در زمـان پیامبـر اهمیت داشـت نـگاه و نگـرش بـه اصـلاح و ارتقـاء شـرایط فرهنگـی و اجتماعـی مـردم جامعه بود. از این رو مسـجد به عنوان ابـزار و وسـیله ای مهـم در ایـن راسـتا مـورد اسـتفاده پیامبـر اسـلام قـرار گرفت.

علیرغـم اینکـه در صدر اسـلام، نقش کالبدی مسـاجد از اهمیـت زیـادی برخـوردار نبـود لیکـن بـا گذشـت زمـان مسـجد توانسـت از منظـر کالبدی نیز بـه عنوان یـک عنصـر تاثیـر گـذار در شـهر هـای اسـلامی عمل کنـد. تاثیـر کالبـدی مسـاجد بـه مـرور بـه گونـه ای خـاص و پـر اهمیـت گشـت کـه در مقاطعـی از تاریـخ در شـهرهای اسـلامی، مسـجد (به ویژه مسـجد جامع) عنصـر مهـم در طـرح و پـلان اصلـی شـهر محسـوب

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]



اسکیس۱. منحنی ارزش زمین در همجواری مساجد؛ ماخذ: پورجعفر، ۱۳۸۱، ص ۸۱.

مـی شـد و شـریانهای مهـم شـهری بـه طـرف فضـای مسـجد و ورودیهـای آن جریـان مـی یافت. مسـجد به شـهر اسـلامی هویـت می بخشـید و به محیط شـهری معنـا مـی داد و موجـب خوانایی و جهت دهـی آن می شـد. مسـجد در شـهر و محلـه بـه آن اعتبـار کالبـدی و اجتماعـی مـی داد بـه نوعـی کـه همیـن امـر موجب افزایـش میـزان ارزش زمین هـای مجـاور مسـجد در گذشـته مـی شـد (همـان، ص۷۹).

از میـان محدوده هـای تاریخـی- مذهبـی و سـرزنده شـهر تهـران می تـوان بـه امامـزاده صالـح در نزدیکـی میـدان تجریـش اشـاره داشـت. بقعـه امامـزاده صالـح بنـای بـزرگ و محکمـی اسـت کـه هلاکومیـرزا فرزند فتحعلـی شـاه قاجـار در سـال ۱۲۱۰ بانـی تعمیـرات و تزئینـات آن شـده اسـت و کاشـی کاری و اصلاحـات داخلـی و احـداث گنبد و کاشـی کاری آن را انجام داده اسـت. ایـن فضـای مذهبـی در حـال حاضر بـا توجه به موقعیـت قرارگیـری آن در کنار بازار سـنتی تجریش و حضـور پررنـگ افـرادی که بـرای زیارت بـه آن مراجعه می کننـد، یکی از نقاط سـرزنده شـهری محسـوب می شـود کـه باید این کیفیـت را نه تنهـا در آن حفظ کرد بلکـه بـا تمهیدات شهرسـازی مناسـب موجـب تقویت سـرزندگی در آن شـد. لذا در پژوهش پیشـرو علاوه بر بررسـی میـزان سـرزندگی در ایـن امامزاده، به بررسـی عوامـل تاثیرگـذار بر سـرزندگی این محـدوده پرداخته شـده و در نهایـت راهکارهـای مناسـب جهـت افزایش سـرزندگی در آن ارائه شـده اسـت.

۲- پایه های نظری تحقیق

در ایـن بخـش بـه بررسـی مبانـی و مفاهیـم مرتبـط بـا موضـوع پرداختـه می شـود تا بتـوان ضمـن آگاهی ازمبانـی تئوریک موضـوع مطالعه، پشـتوانه های نظری و عملیاتـی مرتبـط بـا مراحـل آتـی پژوهـش را فراهـم آورد. بـا ایـن اوصـاف، عناوینـی کـه در این بخـش ارائه خواهد شـد عبارتند از: مروری بر شـهر ایرانی، سـرمایه مذهبـی، سـرزندگی شـهری، مولفه هـای سـرزندگی محیـط شـهری و در نهایـت فضاهـا و اماکـن مذهبی و سـرزندگی فضایی.

۲-۱ مروری بر شهر ایرانی

مـروری بـر تاریـخ شهرنشـینی و شهرسـازی جهـان نشـان می دهـد کـه عامـل مذهـب نقـش مهمـی در شـکل گیری و گسـترش شـهرهای زیـادی بویـژه در شـهرهای قدیمـی داشـته اسـت (بحرایـی و کارگـر، ۱۳۸۶، ص ۱۱۵). امـروزه نیز با روند روز افزون توسـعه شـهر و شهرنشـینی، می تـوان رابطـه تفکیک ناپذیـر بیـم کالبـد و فضـای شـهری بـا فرهنگ شـهری را دید (نقـدی و رضایی، ۱۳۹۱، ص ۱۲۷). فرهنگ شـهری از عناصـر مهـم و پایه ای در توسـعه و تحول شهرهاسـت و مجموعـه فضاهـای کالبـدی یـک شـهر چـون حـرم، امامزاده هـا و مسـاجد و خانقاه هـا بـه عنـوان تـک بناهایـی کـه نمـودی از فرهنـگ خاص هسـتند، منجر بـه رونـق گردشـگری مذهبـی می شـوند (کروبـی، ۱۳۸۲، ص ۳۲).

۲-۱-۱ جایگاه اماکن مذهبی در توسعه شهری

وجـود مراکـز مذهبـی در دوره هـای مختلـف تاریخـی از چنـان اعتبـاری برخـوردار بـوده کـه دلایـل عمـده توسـعه شـهرها محسـوب مـی شـده اسـت. میلیون ها نفـر هـر سـاله در دنیـا سـفر می کننـد تـا بـه الوهیت نزدیـک شـده یـا به اهـداف روحانـی خـود بـا بازدید از اماکـن مذهبـی و مقدس برسـند. رشـد و توسـعه بقاع

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

متبرکـه جهت پاسـخگویی به نیازهای مـادی و معنوی زائـران، بـر رونـد توسـعه شهرنشـینی تاثیـر مسـتقیم دارد و مطالعـه چگونگـی این تاثیرگذاری ها در توسـعه شهرنشـینی از اهمیـت فراوانـی برخـوردار اسـت. واژه «مسـجد» در قـرآن، بیسـت و هشـت بـار آمـده اسـت و صریحـاً از مسـجد بـه عنـوان مکانـی کـه انسـان مسـلمان در آن عبـادت نموده و به وسـیله آن ایمان به یگانگـی خداونـد را اظهار می دارد نام برده شـده اسـت (مرتضـی، ۱۳۸۷، ص۱۲۳). تکـرار ایـن واژه در قـرآن و تاکیـد بـر نقـش آن نشـان دهنـده اهمیـت و جایگاه ویـژه مسـجد در دین اسـلام و میان مسـلمانان اسـت. بـا مطالعـه تاریـخ و تمـدن اسـلامی در می یابیـم کـه مسـاجد بـه عنوان عبادتگاه مسـلمانان در طـول اعصار از تحـول و پویایـی خاصـی در کالبد و محتـوا برخوردار بوده انـد. ایـن امـر از طرفـی ریشـه در حـس پرسـتش موجـود در فطـرت آدمـی داشـته و از طرف دیگـر برخاسـته از حـس زیبایی دوسـتی انسـانها مـی باشـد. مسـلمانان در طـول زمـان تـلاش کرده انـد ایـن حس زیبایی دوسـتی را در کالبـد مسـاجد به تصویر کشـیده و بـه خلـق فضاهایـی بپردازنـد کـه ضمـن بـرآورده کـردن نیـاز پرسـتش و عبـادت برآورنده حـس زیبایی شـناختی آنان نیز باشـد (سـلیمانی، ۱۳۷۸، ص۲۳۶). همچنیـن انسـانها بنابـر نیـاز فطـری خـود مجبـور به زندگـی جمعـی هسـتند، ضـرورت برطرف کـردن این نیـاز به حدی اسـت کـه برخـی معتقدند انسـان بدون زندگـی جمعـی قـادر به ادامه حیـات نمی باشـد و بقاء انسـانی بـا زندگـی جمعـی او درآمیختـه اسـت (کوزر، ۱۳۸۷، ص ۱۸۸).

«رشـد و توسـعه بسـیاری از شـهرها، ریشـه در کارکرد دینـی و مذهبی آن شـهرها داشـته اسـت و گاه به این شـهرها (مکه، واتیکان، لهاسـا) جایگاه و نقشـی جهانی بخشـیده اسـت. رشـد و تحـرک اجتماعـی- اقتصادی شـهرهایی چـون مشـهد، قـم، شـیراز و اصفهـان تـا حـدود بسـیار زیـادی در نقش و کارکـرد مذهبی آن ها اسـت» (موسوی و سـلطانی، ۱۳۹۳، ص ۸۰). از این رو سـرزندگی مذهبـی یکـی از معیارهـای مهـم توسـعه شهرنشـینی به خصـوی در جوامع اسـلامی اسـت.

۲-۲ سرمایه مذهبی

نتیجـه و کار مذهـب اولاً، تحریک دائمی از یک کشـش درونـی و دادن انگیـزه و نیـروی لازم بـرای دگرگونـی و دیگـر شـدن و ثانیـاً، دادن سـمت و سـوی تحـول و صیـرورت بـه انسـان اسـت. منظـور از مذهـب، عناصـر جوهری همسـو در تمامی ادیان اسـت که شـاکله اصلی مذاهـب را مـی سـازند. از ایـن رو، سـرمایه مذهبـی به مجموعـه اعتقادهـا، باورهـا، ارزش هایی گفته می شـود کـه از وجـود مذهـب و ایمـان مذهبـی نشـأت گرفتـه باشـد. این باورها و اعتقادها شـامل اصـول کلی مذاهب خواهـد بـود. سـرمایه مذهبـی در دیـد کلی بـرای اکثر مذاهـب دینـی دارای بردارهایـی شـامل عقاید همسـو هسـتند. در حالـت جزیی تـر، سـرمایه هـای مذهبـی حاصـل از مذاهـب مختلـف مـی توانـد سـبب ایجـاد کنـش هـای اقتصـادی گوناگـون در شـرایط یکسـان شـود. منظور از سـرمایه مذهبی، آن دسـته از اعتقادات و باورهـای کلان اسـت کـه افـراد بـدون اینکـه توسـط یـک نیـروی بیرونـی ملزم شـوند، توسـط نـدای قلب و باورشـان آن را انجـام می دهنـد. از ای نـرو، افرادی که دارای سـرمایه مذهبی هسـتند، بر پایـه اعتقادات خود کـه برخاسـته از باورهـای مذهبی (در این جا اسـلامی) عمـل خواهنـد کرد. همین اعتقادات اسـت کـه همواره بـه عنوان ناظم اعمالشـان همـواره در کنارشـان حضور خواهـد داشـت (مهـرگان و دلیـری، ۱۳۸۹، ص ۵۷).

مسـجد در صدر اسلام از چنان اهمیت والایی برخوردار بـود کـه عده ای معتقدند در زمان پیامبر (ص) مسـاجد در واقـع الگویـی از جامعـه مطلـوب دینـی (در مقیاس کوچـک) و زمینه ای برای فراهم آمدن فضایی مناسـب بـرای تمرین شـهروندی بوده انـد (الویـری، ۱۳۸۵، ص ۸۷). مسـاجد همـواره در طـول تاریـخ شـکل گیری خـود دارای اثـرات اجتماعـی، فرهنگـی و سیاسـی در جامعـه اسـلامی بوده انـد کـه در زمینه هـای گوناگون نظیـر تقویـت انسـجام اجتماعـی، ارتقـاء مشـارکت هـای مردمـی، افزایـش امنیـت اجتماعـی، ایجـاد تنوع عملکـردی و ارتقـاء حس تعلق مکانی نقش داشـته اند.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

«در محیط سنتی اسلام، استفاده از مسجد به گونه ای ایده ال بود، زیرا مسجد به عنوان مکانی چند منظوره برای عبادت و گردهمایی، قرائت قرآن، تصمیم گیری سیاسی و نیز مکانی برای استراحت مورد استفاده قرار می گرفت (مرتضی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۶). به عنوان مثال، مسجد مدینه در صدر اسلام تنها برای ادای فریضه نماز نبود، بلکه مرکز جنب و جوش و فعالیت‌های دینی و اجتماعی مسلمانان، همان مسجد بود» (مطهری، ۱۳۴۹، ص ۴۰).

۲-۲-۱ اماکن مذهبی و مساجد به عنوان فضای شهری در شهرهای اسلامی

فضاهای شهری را به عنوان اصلی ترین خاستگاه بروز ایده توجه به کالبد و روابط و کنش های اجتماعی مطرح کرده اند. در فضاهای شهری است که زندگی اجتماعی جوامع در درون و چارچوب کالبدی خاص شکل می گیرد. مساجد و اماکن مذهبی و کارکردهای وابسته و همگرا با آن به عنوان یکی از مؤلفه های مهم فضاهای شهری در شهرهای اسلامی می توانند نقشی مهم در رسیدن به سرزندگی و ارتقاء کیفیت محیط ایفا نمایند. شاید بتوان گفت در شهرهای اسلامی مساجد به سبب پیشینه قوی در زمینه عملکردهای اجتماعی و اهمیت کالبدی در شهر همواره به عنوان یک فضای شهری تاثیرگذار در میان فضاهای شهری دیگر مطرح بوده اند. با نگاهی به تاریخ و تمدن اسلامی در می یابیم که مساجد در قالب عبادتگاه مسلمانان در طول اعصار، از تحول و پویایی خاصی در کالبد و محتوا برخوردار بوده اند. این امر از طرفی ریشه در حس پرستش موجود در فطرت آدمی داشته و از طرف دیگر حس زیبایی دوستی را با خود همراه کرده است. مسلمانان در طول زمان تلاش کرده اند این حس زیبایی دوستی را در کالبد مساجد به تصویر بکشند و به خلق فضاهایی بپردازند که ضمن بر آورده کردن نیاز پرستش و عبادت بر آورنده حس زیبایی شناختی آنان نیز باشد. همچنین افراد بنابر نیاز فطری خود مجبور به زندگی جمعی هستند.

شاید بتوان گفت در مقاطعی از تاریخ اسلام، مساجد یکی از مهم ترین و منحصر به فردترین عوامل بروز زندگی جمعی بوده و به نوعی برقرار کننده ارتباط میان زندگی جمعی و مادی انسان و زندگی عبادی و فردی او بوده اند. در تاریخ کشور ما نیز به وفور نمونههایی از این نوع عملکرد دوگانه مسجد یافت می شود به گونه ای که برخی مورخان غیر بومی نیز به آن اشاره نموده اند. دروازه مسجد در ایران با دو مناره در طرفین آن یادآور خاطره بهشت است که در میان دو مظهر متضاد یگانه محور جهان است. مسجد جلوه ای از زندگی اجتماعی، فردی، مادی و معنوی مسلمانان را به نمایش می گذارد. بر اساس شواهد تاریخی و مطالعات انجام شده می توان گفت که مساجد در شکل گیری کالبدی شهرهای اسلامی تاثیرگذار بوده اند و در ارتقاء کیفیت محیط کالبدی این شهرها نیز نقش داشته اند.

بخشی از تاثیرات کالبدی مساجد در کیفیت محیط عبارت اند از:

- هویت بخشی به محیط،
- تقویت نشاط و سرزندگی در محیط،
- ارتقاء دسترسی به فضای شهری،
- ارتقاء حس مکان در محیط شهری،
- کمک به پایداری محیط.

مساجد با دارا بودن عوامل کالبدی خاص در ایجاد و ارتقاء نشاط و سرزندگی در محیط مؤثرند. وجود صحن و حیاط در مساجد و استفاده از عنصر آب در آن، در کنار دیگر مؤلفه های عملکردی مساجد، می تواند در زمینه تقویت نشاط و سرزندگی محیط نقشی مهم داشته باشد.

۲-۳ سرزندگی شهری

برای مفهوم سرزندگی، برابرهای گوناگونی در غرب وجود دارد. از جمله آن می توان به Liveliness, Livability, Vitality, Viability اشاره نمود؛ که البته به جز Vitality لغات دیگر بیش تر به مفهوم زیست پذیری و قابلیت زندگی نزدیک هستند (Cowan, ۲۰۰۵: p۴۴۲). در لغت نامه شهرسازی

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

جدول ۱. هدف از سرزندگی و راهبردها و سیاست های آن؛ ماخذ: پاکزاد، ۱۳۸۴، ص ۲۸۷

هدف	راهبرد		سیاست
سرزندگی	تنوع در طول مسیر	در کاربری ها	- پراکندن کاربری های متنوع؛ - ایجاد تنوع در کاربری ها به نحوی که جاذب گروه های مختلف اجتماعی باشد؛ - پرهیز از استقرار کاربری هایی در بدنه که نقاط خاموش و غیرفعالی بوجود می آورند؛ - پیش بینی کاربری های خدماتی که متضمن تداوم حضور شهروند در پیاده راه است؛ - استقرار کاربری های اوقات فراغت.
		در فعالیت ها	- پرهیز از آرایش یکنواخت مبلمان شهری در طول مسیر؛ - ایجاد امکان برای فعالیت معرکه گیران و دستفروشان؛ - پیش بینی عرصه هایی برای مراسم و فعالیت های ویژه؛ - ایجاد فضاهایی برای مکث، نشستن و تماشا؛ - تداوم کاربری های بدنه به داخل مسیر پیاده راه؛
		در کالبد	- توجه به جزئیات متنوع و قابل ادراک برای ناظر در نماها - حفظ و تقویت شاخص های کالبدی که یادآور خاطرات جمعی است. - استفاده از مصالح متنوع در عین وحدت - بکارگیری فرم های متنوع در جداره - هماهنگی روشنائی مسیر با روشنائی بدنه ها
	نفوذپذیری	در داخل پیاده راه	- ایجاد امکان رابطه متقابل بصری بین مسیر و بدنه - ایفای نقش جلوخان برای بدنه ها توسط مسیر
		در ارتباط با پیرامون	- ایجاد قابلیت دسترسی از نقاط مختلف به پیاده راه - تقویت محور پیاده به عنوان اتصال نقاط کانونی پیرامون - قابلیت دسترسی به گره ها و مسیرهای اصلی پیرامون - حفظ و تقویت نقاط شاخص و خاطره انگیز
	کالبد	در مبلمان و در عناصر الحاقی	- پرهیز از بکارگیری مبلمان صلب، جاگیر و غیرقابل جابجائی - ایجاد تمهیداتی برای نصب آسان سایه بان ها و سایر عناصر الحاقی در مواقع لزوم - احتراز از بهم ریختن یکدستی فضا توسط درختان و پوشش گیاهی
		در کف	- پرهیز از بکارگیری مصالحی چون آسفالت و بتن درجا - پرهیز از اختلاف سطح و شکستن و خرد کردن کف - پرهیز از باغچه ها و آبنماهای بزرگ در کف
		در بدنه	- پرهیز از استقرار بناهای درشت دانه و صلب در همجواری مسیر - توجه به سکانس های قبل و بعد هر سکانس در طرح کالبدی آن سکانس در راستای ایجاد وحدت
	عملکرد	در زمان های مختلف	- ایجاد قابلیت استفاده های متفاوت از مسیر در طول هفته و روزهای تعطیل - ایجاد قابلیت استفاده های متفاوت از فضا در طول شبانه روز
		در مکان های مختلف	- هماهنگ نمودن کارکردهای هر سکانس با حوزه های پیرامونی در راستای وحدت
	ایمنی برای پیاده در برابر سواره	در مسیر	- جلوگیری از ورود خودرو و موتور سیلکت
		در تقاطع	- به حداقل رساندن تقاطع پیاده و سواره - مناسب سازی تقاطع های سواره با محور پیاده - تعیین سلسله مراتب دسترسی -دسترسی ایمن به سواره
	امنیت پیاده در محیط	به لحاظ کالبدی	- قابلیت دیدن از بدنه ها به فضای پیاده - حذف موانع دید از عرصه مسیر - روشنایی مسیر برای حرکت پیاده - پرهیز از کنج های تاریک و مخفی
		به لحاظ کاربردی	- امکان وجود چند واحد مسکونی در طول محور - پرهیز از استقرار کاربری های اداری و زمان دار در بدنه بلافصل فضا

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Automn 2015

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

جدول ۲. اهم مولفه های ایجاد کننده سرزندگی توسط اماکن مذهبی؛ ماخذ: نگارنده

	مؤلفه	ویژگی مولفه ها
مولفه های ایجاد کننده سرزندگی	عملکردی	محل انجام فعالیت های دینی و اعتقادی محل برخورد اجتماعی شهروندان و تبادل افکار و عقاید محل وقوع رخدادها و حوادث محل گذراندن اوقات فراغت، تفرج و حضور محل برگزاری مراسم ها، آیین ها و گردهمایی های مذهبی تنوع فعالیتی و فضایی پویا
	فرمی	دسترسی فیزیکی و بصری تمام بخش های بافت شهری دسترسی آسان و عمومی در تمامی ساعات شبانه روز توجه به فرم برای استفاده جمعی از فضا توجه به برنامه ریزی فضاهای باز و بسته در امامزاده استفاده از معماری بومی و دینی متناسب با فرهنگ اسلامی توجه به تزئینات و عناصر موضعی در فرم بنا
	معناشناختی	منعکس کننده فرهنگ، عقاید و ارزش ها محل دریافت تصویر و ادراک ذهنی از سیما و الگوی شهر شکل دهنده هویت اجتماعی و هویت شهری زنده کردن یاد خدا و ارزش های دینی و انسانی در شهرها
	اجتماعی و فرهنگی	محور کانون فرهنگی اجتماعی محدوده محل برگزاری مراسم و مناسک هویت تاریخی فضا محل پیوند دهنده اعضای جامعه محل ملاقات و دید و بازدید و انتقال اطلاعات

رابـرت کـوآن سـرزندگی و زیسـت‌پذیری در کنـار هـم آمـده و اینگونـه معنـی داشـته اسـت: Vitality and Viabilityکـه ویژگـی مراکز شـهرهای کوچک و بزرگ موفق اسـت. سـرزندگی شـهر بازتاب شلوغی آن در اوقـات مختلـف روز و در بخش هـای مختلـف اسـت (خسـتو و همـکاران، ۱۳۸۹، ص ۶۶).

«چارلـز لانـدری» مفهـوم سـرزندگی را بـه گونـه‌ای متفـاوت بررسـی نمـوده؛ او ۹ معیـار موثـر را بـرای شناسـایی یـک شـهر سـرزنده و زیسـت‌پذیر بـر می‌شـمرد: «تنـوع، دسترسـی، ایمنی و امنیـت، هویت و تمایـز، خلاقیـت و ارتباط، تشـریک مسـاعی، ظرفیت سـازمانی و رقابـت» (Landry, ۲۰۰۰: ۴).

۲-۴ مولفه های سرزندگی محیط شهری

سـرزندگی مفهومـی اعـم از فضـای شـهری بـوده و در دو سـطح خـرد و کلان قابـل تعریـف می‌باشـد؛ سـرزندگی در سـطح کلان، عـلاوه بر سـرزندگی فضای شـهر، مفاهیمـی چـون عدالـت، کارآمـدی، سـازگاری، انعطاف‌پذیـری، کیفیـت محیطـی را در بـر می‌گیـرد کـه در نهایت سـرزندگی شـهر در صـورت پایـداری به زیسـت‌پذیری منجر خواهد شـد (خسـتو و همـکاران، ۱۳۸۹، ص ۷۱). آنچـه کـه بیـش از هر معیـاری یک از شـهر را از سـایر شـهرها- و یک فشا را از سـایر فضاها-

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

متمایـز می کند، میزان سـرزندگی و حضور شـهروندان در فضاهـای عمومی آن شـهر اسـت. اینکه یک شـهر و فضاهـای عمومی و در دسـترس ان چگونه بـه نیازهای شـهروندان خـود پاسـخ گفتـه و چگونه جـاذب جعیت باشـند (بازونـدی و شـهبازی، ۱۳۹۳، ص ۳۶).

۲-۵ فضاها و اماکن مذهبی و سرزندگی فضایی

عرصه هـای عمومـی فضاهـای شـهری شـهرهای قدیم ایـران، در متـن شـهرهای آیینـی تحقـق می یافتنـد. در ایـن گونـه شـهرها، آیین هـا، عـادات، سـنت ها و خاطـرات جمعـی مـردم، مهم تریـن عناصری هسـتند کـه بنیان شـکل گیـری عرصه های عمومی را تشـکیل مـی دهنـد. «مهمتریـن فضاهـای عمومـی ایـن دوره عبـارت بـود از بـازار، مـکان هـای مذهبـی (در اشـکال مختلـف از جملـه تکیـه هـا و...) قهوه خانه هـا، دار الحکومـه» (اعتمـاد، ۱۳۸۴، ص ۵۳). فضاهـای مذهبی همـواره از شـاخص ترین و تأثیرگذارتریـن فضاهـا بـر روح و روان مـردم و نـوع زندگـی آن هـا بـه شـمار مـی رونـد. ایـن فضاها عـلاوه بر آن کـه از عهـده انجام وظائـف دینـی سـاکنان بر می آیـد، کانونی بـرای بحث در مـورد مسـائل سیاسـی، مذهبی، اخلاقـی، تربیتی و اجتماعی نیز بوده اسـت (توسـلی، ۱۳۸۱). از مهمترین فضاهـای مذهبـی در شـهرها می تـوان بـه بقعـه متبـرک امامـزادگان، مسـاجد جامـع و مسـاجد محلی و حسـینیه ها اشـاره نمـود کـه حضـور آن هـا در بافت شـهری، ضمـن آن که نشـان از جایگاه رفیـع و پر رنگ ارزش هـا و باورهـای اعتقـادی و دینـی دارد، محـرک رشـد، توسـعه و رونـق بافت شـهری نیز گردیده اسـت. در واقـع، تقسـیم عمومـی جهان به پدیده های قدسـی و غیر قدسـی از پایه های اساسـی اندیشـه دینی اسـت کـه در فضـای شـهر بازتولیـد مـی شـود به واقع شـهر مجموعـه ای از فضاهـا بـا درجـه متفاوتـی از تقدس یا عـدم تقدس اسـت.

در مجمـوع بایـد بیـان داشـت مهمتریـن موضوعـات متمایـز کننده این فضاها نسـبت به سـایر فضاها وجود «آگاهـی زنـده و پویـا از محیـط، یـک تکـرار دینـی و مذهبی و یک احسـاس رفاقت و دوسـتی با مکان اسـت (Brinckerhoff,۱۹۹۴). بنابرایـن ایـن شـهروندان با آگاهـی و بـر مبنـای اعتقـادات دینـی و مذهبـی خـود از فضـای امامـزاد گان بهـره می گیرنـد. زیبایی هـای فرامـادی و معنـوی ایـن مکان هـا بر مبنـای جاذبه ای کـه برای شـهروندان ایجـاد مـی نمایند، در فـرد نوعی احسـاس وصـف نشـدنی ایجـاد می نمایـد کـه حـس تعلـق، سـرزندگی و علاقه مندی به بازگشـت را در وی پدید مـی آورد.

۳- مطالعه موردی: امامزاده صالح

۳-۱ میدان تجریش

میـدان تجریـش کـه نقطـه پایانـی خیابـان ولیعصـر تهران اسـت یکـی از مکان‌هـای تجاری و شـلوغ تهران بشـمار مـی‌رود. بـازار قدیمـی، تکیـه بـزرگ تجریـش و امامـزاده‌ای بـه نـام امامـزاده صالـح و مرکـز خریـد تندیـس از نقـاط دیدنـی محلـه تجریش‌اند. هزار سـال پیـش تجریـش، طجرشـت خوانـده مـی شـد. چنان‌که راوندی مورخ تاریخ در شـرح سـلطنت طغرل سـلجوقی آورده اسـت: «آنـگاه سـلطان از تبریـز بـه سـوی ری رفـت تـا زفـاف بـه دار الملـک باشـد. انـدک مایـه رنج بـر وی مسـتولی شـد، بـه قصـران بیرونـی، بـه در ری بـه دیـه طجرشـت از جهـت خنکـی هـوا نـزول فرمود، چـه حـرارت هوا بغایـت بود (بـه سـال ۴۵۵ ق). جالب اینجاسـت کـه طغرل در همـان تجریش وفـات یافت و جنـازه اش بـرای دفن به ری منتقل شـد (مظفری پور، ۱۳۹۳، ص ۲۱).

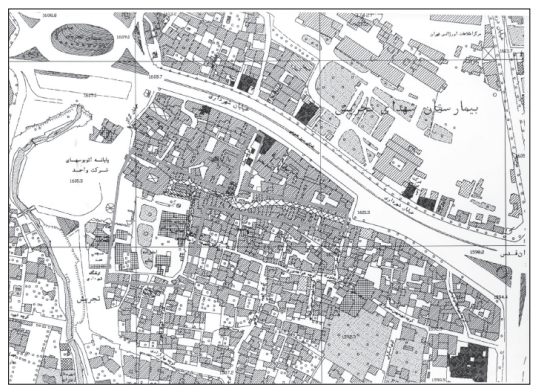
۳-۲ امامزاده تجریش و محدوده پیرامونی

امامـزاده صالـح(ع) از فرزنـدان امـام موسـی کاظـم(ع) مـی باشـند. بقعـه مبـارک امامـزاده صالـح (ع) در میـدان تجریـش در شـمال تهـران واقـع اسـت و یکـی از امامزاده هـای خـوش آب و هـوای ییلاقیـات البـرز به شـمار مـی رود (تکمیـل همایـون، ۱۳۷۷، ص ۱۷۹). بقعـه امامـزاده صالـح بنای بـزرگ و محکمی اسـت که هلاکومیـرزا فرزنـد فتحعلی شـاه قاجار در سـال ۱۲۱۰ بانی تعمیرات و تزئینات آن شـده اسـت و کاشـی کاری و اصلاحـات داخلـی و احـداث گنبد و کاشـی کاری آن را انجام داده اسـت. در سـال ۱۳۲۳ خورشـیدی مرحوم

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]



تصویر ۲. موقعیت مکانی میدان تجریش، ماخذ: Google earth ۲۰۱۵



تصویر ۳. موقعیت امامزاده صالح، بازار و تکیه، ماخذ: حسین نیا، ۱۳۸۶، ص ۳.

حسـن فـداکار بانـی تعمیر و کاشـیکاری مجـدد گنبد گردید (مصطفـوی، ۱۳۷۵، ص ۲۳۳).

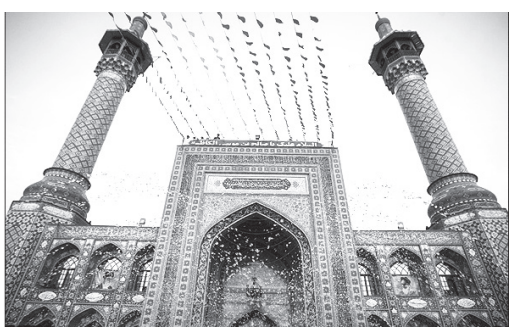
۳-۲-۱ سرزندگی فضایی امامزاده صالح

سـرزندگی فضایـی امامـزاده صالح از طریـق کنش ها و پیشـنیه تاریخـی و تنـوع فعالیتـی اسـت کـه در درون امامـزاده و کاربری هـای پیرامـون وجـود دارد. حضـور افـراد در فضـا به قصد زیارت و ارتبـاط با خدای خویش از یک سـو، جانمایـی تنوعـی از فعالیت هـای سـنتی و مـدرن کـه بـه خوبی بـا یکدیگـر و بـا فضـای روحانی حـرم هماهنـگ شـده اند. از سـوی دیگر سـبب پویایی و سـرزندگی فضـای محـدوده حرم شـده اسـت. در این راسـتا اهـم فعالیت هـای ایـن محـدوده را می تـوان در مـوراد زیر خلاصـه نمود:

الف- فضاهای قدسی امامزاده

کل فضـای امامـزاده یـک فضـای مقـدس اسـت امـا محوری تریـن نقطه قدسـی مقبرۀ امامزاده صالح اسـت فضایـی کـه قداسـت محـل را تعریـف می کنـد دیگـر فضایـی کـه داخـل ایـن فضـا، معنویتـی با خـود حمل می کنـد مقبـرۀ شـهدای گمنـام اسـت کـه در صحـن آسـتان صالـح بن موسـی کاظـم (ع) قرار گرفته اسـت؛ بنابرایـن مـا در ایـن مـکان دو محـور قدسـی داریم که

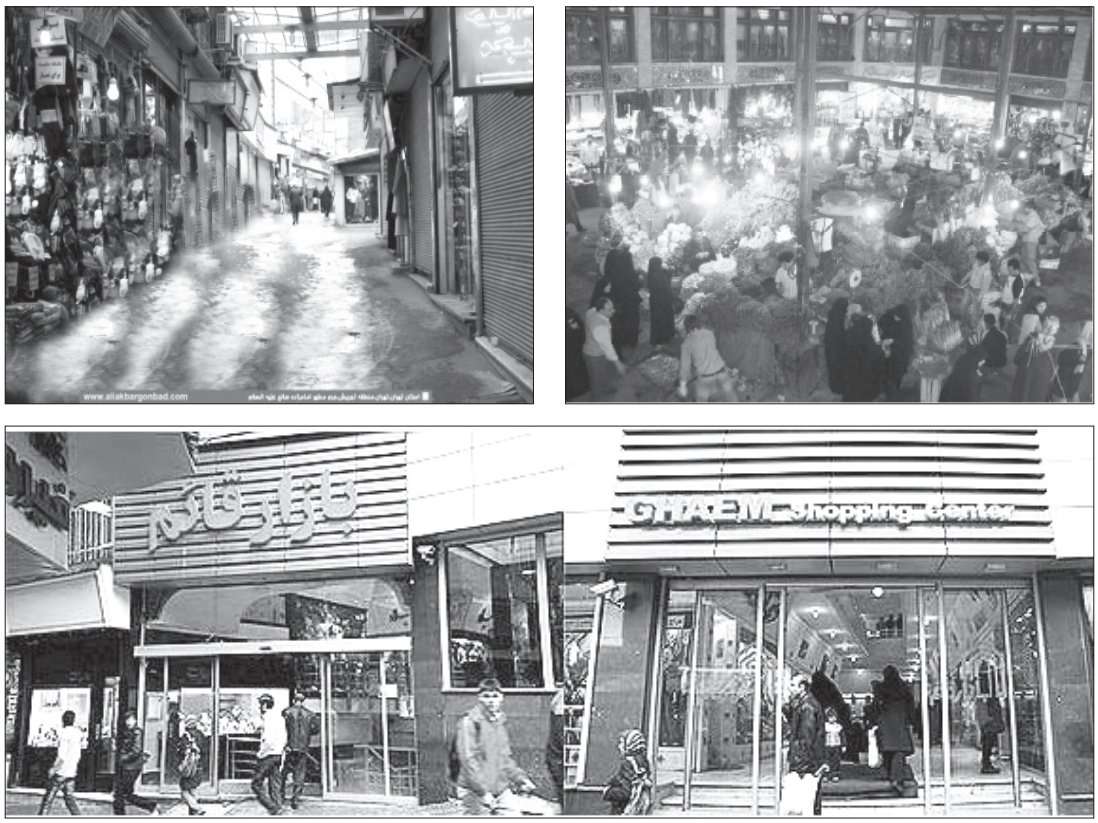




تصاویر ۴ و ۵. امامزاده صالح و مقبره شهدای گمنام، ماخذ: نگارنده.

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Automn 2015

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]



تصاویر ۶ تا ۸. تصاویر تنوع فعالیتی اطراف محدوده امامزاده، ماخذ: نگارنده.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Automn 2015

ب- شبکه تعاملات اجتماعی

در امامـزاده صالـح شـاهد شـکل گیری از شـبکه روابط زنانـه یـا مردانـه فـارغ از روابط همسـایگی هسـتیم که پایـه اصلـی ان می تـوان مذهبی یـا غیرمذهبی باشـد.

ج- فضاهای خدماتی و تجاری پیرامون امامزاده

اهـم کاربری هـای پیرامونی تجـاری و خدماتـی اطراف محـدوده را می تـوان در مـوارد زیـر خلاصـه نمـود: تکیـه تجریـش، مرکـز خریـد قائم، بـازار سـنتی مجاور امامزاده.

۳-۳ بررسـی عوامـل و عناصـر ایجـاد کننـده سـرزندگی امامـزاده صالـح

بـا توجـه به آنچه که از سـرزندگی گفته شـد و با توجه به محـدوده مورد مطالعه مهمتریـن عناصری که منجر به سـرزنده شـدن محـدوده امامـزاده صالح می شـوند؛ عبارتنـد از: نمـای شـهری، کیفیت بناهـا، فعالیت های غالـب، عناصـر هویتی خطـی و سـاختاری در محدوده، ارزش معمـاری سـاختمان هـا، شـاخص بودن بناهـا، پتانسـیل تاریخـی محـدوده، کانون هـای اجتماعـی، تنوع هـای فعالیتـی در محـدوده مـورد مطالعـه، وجود فضاهای ۲۴ سـاعته، برگزاری مراسـم و مناسک، تعامل قومیـت هـای اجتماعی مختلـف، ارتباط انسـان با اصل پیدایـش خویـش در محدوده و هویت ایرانی- اسـلامی محـدوده. در ادامـه مولفه هـای سـرزندگی در محدوده امامـزاده صالـح بـه تفکیـک عناصـر سـرزنده سـاز و ویژگـی هـای هـر عنصـر در قالـب جـدول شـماره ۳، آورده شـده است.

۴- روش شناسی پژوهش

۴-۱ وزن دهی به مولفه ها و شاخص ها

بخشـی از مراحـل وزن دهی بـه مولفه های سـرزندگی محـدوده مـورد مطالعـه مبتنـی بـر تکنیـک دلفـی و پرسـش از کارشناسـان امـر می-باشـد. اساسـاً دلفـی، نامـی داده شـده بـه یک سـری فراینـد اسـت که جهت ابـراز اصـلاح نظرات یـک گروه که معمـولاً متخصصان هسـتند بـه کار مـی رود (بـراون دالکـی؛ نقل شـده در

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

جدول ۳. مولفه های سرزندگی در محدوده امامزاده صالح؛ ماخذ: نگارنده

مولفه های سرزندگی	بخش های برنامه ریزی	عناصر سرزنده ساز	ویژگی- عنصر
مولفه های مصنوع	عملکردی	نمای شهری	- مصالح - تزئینات ساختمانی - خط آسمان - سبک معماری
		کیفیت بنا	- پایدار - قابل تعمیر - قابل تخریب و نوسازی
		فعالیت های غالب	- تجاری - فرهنگی - مذهبی
		عناصر هویتی خطی و ساختاری	- راسته بازار تجریش - تکیه بزرگ تجریش - فضای امامزاده تجریش
	فرمی	ارزش معماری ساختمان ها	- استفاده از معماری بومی و دینی متناسب با فرهنگ اسلامی - توجه به تزئینات و عناصر موضعی در فرم بنا
		شاخص بودن بناها	- وجود بناهای نشانه ای و خاطره انگیز - متمایز بودن و منحصر بودن بناها در بافت
		پتانسیل تاریخی محدوده	- هویت تاریخی محدوده امامزاده
مولفه های انسانی	اجتماعی- فرهنگی	کانون های اجتماعی	- فضای جلوی مسجد (فضای مکث) - مقبره شهدا در حیاط مسجد - فضای درونی حرم برای زیارت و ایجاد نقاط مشترک در میان زادران
		تنوع های فعالیتی در محدوده مورد مطالعه	- وجود فعالیت های فرهنگی در حیاط مسجد (کتابخانه)
		وجود فضاهای ۲۴ ساعته	- بازار منتهی شده به امامزاده -پاساژ های متعدد در اطراف امامزاده -تکیه مجاور امامزاده و تنوع در ایفای نقش
		برگزاری مراسم و مناسک	- مراسم در اعیاد مختلف -مراسم در ایام محرم و روزهای خاص از سال
		تعامل قومیت های اجتماعی مختلف	- تعامل گروه های مختلف زائر در محدوده
	معناشناختی	ارتباط دهنده انسان با اصل پیدایش خویش	- انعکاس عقاید و ارزش های دینی افراد شکل دهنده به هویت فرهنگی و دینی زنده کردن یاد خدا و ارزش های دینی و انسانی در شهرها
		هویت ایرانی اسلامی	- وقوع مراسم مذهبی و اتصال مردم به هویت ایرانی- اسلامی خود

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

جدول ۴. ترکیب و تعداد مصاحبه شوندگان؛ ماخذ: نگارنده

کارشناسان	۳ نفر از کارشناسان آشنا و مرتبط با مسائل شهرسازی
اساتید دانشگاهی	۲ نفر از اساتید دانشگاه در زمینه تخصصی مسائل شهرسازی
	۱ نفر از اساتید دانشگاه در زمینه تخصصی مسائل معماری

لانگ، ۱۹۹۴). دلفی روشی است که بر پایهٔ نظرات شهودی متخصصان قرار دارد و در آن یک گروه از متخصصان، پس از ابراز نظرات خود دربارهٔ یک مسئلهٔ مشخص، به یک اجماع دست می یابند (هلمر؛ نقل شده در لانگ، ۱۹۹۴). اگرچه این قضاوت جمعیِ متخصصان ذهنی به نظر می رسد، معتبرتر از اظهارات فردی است؛ چرا که نتایج عینی-تری به بار می آورد. همانطورکه «لینستون» و «تووراف» معتقدند، دلفی را می توان روشی جهت ساختاردهی یک فرایند ارتباط گروهی دانست، به طوری که این فرایند، به افراد گروه، به عنوان یک کل اجازه می دهد به گونهٔ مؤثرتری یک مشکل پیچیده را حل کنند (پاشایی زاده، ۱۳۸۶، ص ۶۴). با این وصف، بخشی از مراحل وزن دهی به مولفه های سرزندگی نمونه موردی، مبتنی بر تکنیک دلفی و پرسش از کارشناسان امر می باشد. در این راستا جهت تعیین اهمیت نسبی شاخص ها و سنجه های تحلیل از دانش ۶ نفر که شامل اساتید دانشگاهی و کارشناسان مرتبط با مسائل شهرسازی بوده اند، بهره برده شده است.

در گام بعدی جهت سنجش شاخص ها و درجه اهمیت آن ها از روش تحلیل سلسله مراتبی استفاده شده است. فرآیند تحلیل سلسله مراتبی با شناسایی و اولویت بندی عناصر تصمیم گیری شروع می شود. این عناصر شامل هدف ها، معیارها و یا مشخصه ها و گزینه-های احتمالی بوده که در اولویت بندی به کار گرفته می شود. فرآیند شناسایی عناصر و ارتباط بین آن ها که منجر به ایجاد یک ساختار سلسله مراتبی می شود، ساختن سلسله مرتب نامیده می شود. سلسله مراتبی بودن ساختار به این دلیل است که عناصر تصمیم گیری (گزینه ها و معیارهای تصمیم گیری) را می توان در سطوح مختلف خلاصه کرد و با تعیین ارزش نسبی آن ها، درجه اهمیت و اولویت را تعیین نمود. از اینرو در این پژوهش به منظور تعیین ارزش هر یک از شاخص ها از این روش استفاده شده است.

۵- یافته های پژوهش

در این بخش از مطالعه به منظور رتبه بندی مولفه های اصلی موثر در سرزندگی محدوده مورد مطالعه از تکنیک دلفی استفاده شده است. در این

جدول ۵. رتبه بندی مولفه های اصلی تاثیر گذار بر ارتقاء سرزندگی؛ ماخذ: نگارنده.

مولفه های اصلی	امتیاز						جمع	میانگین	دلفی
عملکردی	۶	۷	۸	۷	۸	۴	۴۰	۶,۶	۱۷,۶
فرمی	۴	۳	۶	۴	۵	۳	۲۵	۴,۱	۸,۸۳
اجتماعی-فرهنگی	۵	۷	۵	۶	۴	۸	۳۵	۵,۸	۱۵,۴۶
معناشناختی	۷	۶	۶	۸	۴	۶	۳۷	۶,۱	۱۶,۲۶

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

جدول ۶. رتبه بندی شاخص های سرزندگی؛ ماخذ: نگارنده.

ردیف	شاخص های پیشنهادی مولفه عملکردی
۱	نمای شهری
۲	کیفیت بنا
۳	فعالیت های غالب
۴	عناصر هویتی خطی و ساختاری

جدول ۷. رتبه بندی شاخص های سرزندگی؛ ماخذ: نگارنده.

ردیف	شاخص های پیشنهادی مولفه فرمی
۱	ارزش معماری ساختمان ها
۲	شاخص بودن بناها
۳	پتانسیل تاریخی محدوده

جدول ۸. رتبه بندی شاخص های سرزندگی؛ ماخذ: نگارنده.

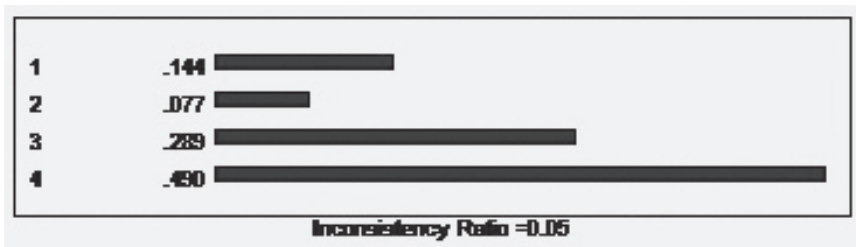
ردیف	شاخص های پیشنهادی مولفه اجتماعی و فرهنگی
۱	کانون های اجتماعی
۲	تنوع های فعالیتی در محدوده امامزاده صالح
۳	وجود فضاهای ۲۴ ساعته
۴	برگزاری مراسم و مناسک
۵	تعامل قومیت های اجتماعی مختلف

راستا، پرسشنامه هایی تدوین شده و با نظر سنجی از صاحبنظران و امتیازدهی های این افراد، مولفه های اصلی موثر در سرزندگی رتبه بندی شده اند. جدول زیر به اختصار نشان دهنده نتایج به دست آمده از به کارگیری تکنیک دلفی می باشد.

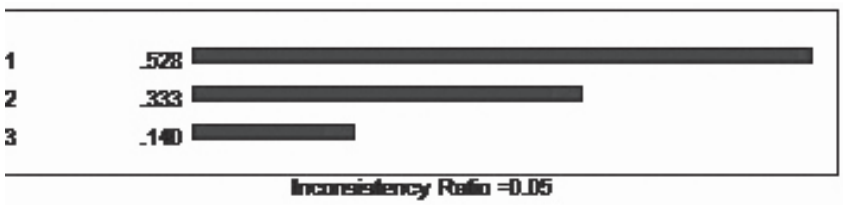
پس از به کارگیری تکنیک دلفی و رتبه بندی مولفه های اصلی موثر در هویت بخشی، شاخص ها و سنجه های پیشنهادی برای هر یک از مولفه ها تعیین و با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی وزن دهی و میزان سازگاری شاخص های اصلی مطالعاتی با استفاده از روش Expert Choice تعیین شده است.

با این وصف در ادامه روند پژوهش نتایج حاصل از تعیین ارزش نسبی شاخص ها و سنجه های پیشنهادی برای هر یک از مولفه ها مشخص می گردد.

تحلیل های برآمده از روش دلفی و تحلیل سلسله مراتبی نشان دهنده این موضوع است که از میان چهار مولفه اصلی تعریف شده و اثرگذار بر میزان سرزندگی محدوده مطابق جدول شماره ۵، بترتیب مولفه عملکردی، معناشناختی، اجتماعی-

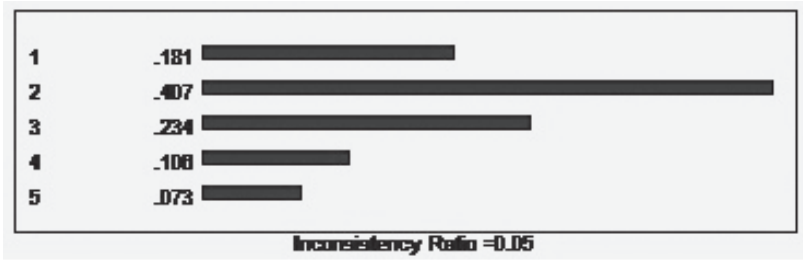


نمودار ۱. اولویت بندی شاخص های عملکردی و کالبدی؛ ماخذ: نگارنده.

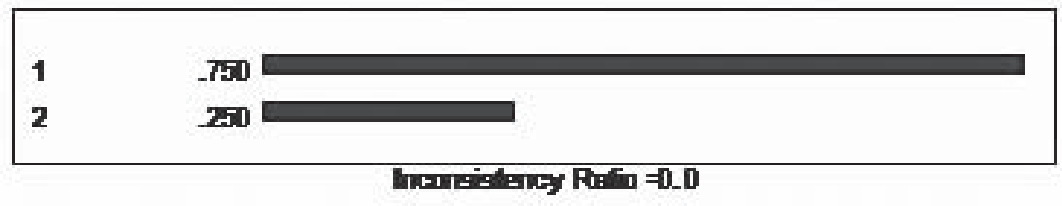


نمودار ۲. اولویت بندی شاخص های فرمی، ماخذ: نگارنده.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]



نمودار ۳. اولویت بندی شاخص های اجتماعی و فرهنگی؛ ماخذ: نگارنده.



نمودار ۴. اولویت بندی شاخص های اقتصادی، ماخذ: نگارنده.

جدول ۹. رتبه بندی شاخص های سرزندگی؛ ماخذ: نگارنده.

ردیف	شاخص های پیشنهادی مولفه معناشناختی
۱	نقش محدوده برای رسیدن به هویت ایرانی اسلامی
۲	ارتباط دهنده انسان با اصل پیدایش خویش

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Automn 2015

فرهنگی و در نهایت شاخص فرمی بیشترین تاثیر را بروی سرزندگی را دارند. در ادامه نمودارهای ۱ تا ۴ میزان اهمیت هریک از شاخص ها را نشان می دهند. بطوریکه مطابق با جدول شماره ۶، از بین شاخص های مولفه عملکردی، عناصر هویتی خطی و ساختاری بیشترین اهمیت را از بین سایر شاخص ها دارد. همچنین طبق نتایج بدست آمده از جدول ۷، از بین شاخص های مولفه فرمی، ارزش معماری ساختمان ها بیشترین اهمیت را از بین سایر شاخص ها دارد. جدول شماره ۸ نیز نشان دهنده آن است از بین شاخص های مولفه اجتماعی- فرهنگی، تنوع های فعالیتی در محدوده امامزاده صالح بیشترین اهمیت را از بین سایر شاخص ها دارد و در نهایت از بین شاخص های مولفه معناشناختی، نقش محدوده برای رسیدن به هویت ایرانی اسلامی اهمیت بیشتری نسبت به ارتباط دهنده انسان با اصل پیدایش خویش دارد.

۶- ارائه راهکارها

هدف اصلی این مقاله، تعیین نقش مراکز مذهبی در افزایش سرزندگی شهرهای معاصر است که طبق مطالعات انجام شده در محدوده مورد مطالعه و یافته های تحقیق در مولفه ها و شاخص های مختلف سرزندگی نمایان شده است. در ادامه کار بنا بر مطالعات انجام شده و مشاهدات مستقیم پژوهشگر در محدوده مورد نظر، می توان راهکارهایی را در قالب جدول شماره ۱۰ در ابعاد عملکردی، فرمی، اجتماعی- فرهنگی و معناشناختی ارائه نمود تا بتوان با بهبود وضعیت محدوده در زمینه های ذکر شده، به ارتقاء سرزندگی محدوده کمک شایانی کرد.

۷- جمع بندی و نتیجه گیری

ساختمان ها، بناهای تاریخی و اماکن مذهبی، نشان از طرز زندگی، کیفیت زندگی، آداب و رسوم، عقاید،

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

جدول ۴. راهکارهای پیشنهادی جهت ارتقاء سرزندگی در محدوده امامزاده صالح تجریش؛ ماخذ: نگارنده.

عملکردی	- اولویت دادن به حرکت پیاده؛ - ساماندهی وضعیت پیاده راه های موجود؛ - جلوگیری از ساخت و سازهایی که مانع دید می شوند. - هماهنگی نماهای شهری بین ساختمان های موجود و ساختمان های در حال ساخت؛ - استفاده از مصالح متناسب با بافت موجود در ساخت و سازهای جدید؛ - ساماندهی کاربری های ناسازگار با تعریف کاربری های جایگزین؛ - استفاده از نماهای متنوع در عین وحدت؛ - تزریق کاربری های پر جنب و جوش و فعال در محدوده (تجاری)؛ - تقویت و ساماندهی بناهای با هویت محدوده؛ - پررنگ نمودن عناصر شاخص تاریخی که سبب یادآوری تاریخ و خاطرات گذشتگان می شود.
فرمی	- حفظ و نگهداری از عناصر تاریخی موجود؛ - حفظ و ایجاد اماکنی مانند قهوه خانه ها به منظور پیوند با گذشته؛ - به حداقل رساندن تخریب جداره های واجد ارزش در راسته تجاری محدوده؛ - تزریق فعالیت ها در عناصر تاریخی در جهت سرزنده سازی فضا؛ - جلوگیری از ساخت و سازهای بی هویت و ناهماهنگ با بافت تاریخی موجود؛ - حفظ و گسترش ارزش های معماری موجود در محدوده؛ - تقویت بناهای شاخص در بافت موجود؛
اجتماعی- فرهنگی	- تقویت کانون های جمعیتی از طریق برگزاری مراسمات و فعالیت های اجتماعی دوره ای - تقویت فعالیت های ۲۴ ساعته - ارتباط فضاهای مکث با یکدیگر - برگزاری جشن ها و مراسمات مختلف فرهنگی- مذهبی در روزهای خاصی از سال - شناسایی و تقویت مکان-رویدادها در راسته بازار سنتی تجریش و در سطح فراتر در حوزه محله ای - حفظ و تقویت عوامل خاطره انگیز به عنوان فضاهای جمعی - شناسایی، ثبت و حفظ مراسم و سنت های خاص. - طراحی نقاط مکث برای حضور جوانان - بهسازی ارزش های فرهنگی و اجتماعی محدوده - بسترسازی به منظور حضور اقشار و گروه های مختلف اجتماعی - بسترسازی به منظور ایجاد مکان های خلاقانه جهت ابراز وجود شهروندان و مراجعه کنندگان.
معناشناختی	- بهبود کیفیت برگزاری مراسمات مذهبی در امامزاده صالح - ایجاد آرامش معنوی و روحی مراجعه کنندگان از طریق طراحی مناسب فضا در محدوده - پررنگ کردن نقش مراسمات مذهبی- فرهنگی در امامزاده صالح بمنظور افزایش سرزندگی فضا

ارزش هـا، هنجارهـا و بالاخـره، فرهنگ جامعـه را دارد. در کنـار این بناهـای تاریخی و مراکز مذهبـی، مردم از گذشـته تاکنـون بـه تعامـلات اجتماعی پرداختـه اند و عـلاوه بر بجا آوردن مراسـمات مذهبی با یکدیگر آشـنا مـی شـدند و سـرزندگی و پویائـی را در شـهرها بوجود مـی آوردنـد. بنابرایـن عـلاوه بـر ایـن مراکـز مصنوعی کـه بعنـوان کانـون های تجمـع مردم بشـمار می رفتن عوامـل انسـانی کـه در کنـار آنها شـکل می گیـرد نیز

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

منجـر بـه سـرزندگی و نشـاط خواهد شـد. از اینـرو به منظـور بـاز طراحـی در ارتقـاء و سـاماندهی وضعیـت سـرزندگی بافت هـای شـهری بخصـوص بـا مرکزیـت مراکـز مذهبـی، مولفه هـای مصنـوع و انسـانی را بایـد تواماً در نظـر گرفتـه شـود. از دیگـر سـو می تـوان در یـک فرآینـد جـز بـه کل و از طریـق بازطراحـی بافت هـای تاریخـی موجـود کـه مراکـز مذهبـی را نیز در خـود جـای داده انـد، عـلاوه بـر افزایش سـرزندگی جزء فضاها، موجب افزایش سـرزندگی در کل سیسـتم شـهری شـد تا روح زندگی و جنب و جوش به شـهرها برگداننده شـود.

در محـدوده مـورد مطالعـه نیـز نتایج حاصـل از تلفیق بررسـی های کالبـدی و کارکـردی، همـراه بـا ارزیابـی ارزش هـای اجتماعـی و جذابیـت هـای زندگـی جاری در محـدوده امامـزاده صالح، این نتیجه بدسـت می آید کـه در ایـن محـدوده از میـان چهـار مولفـه اصلـی تعریـف شـده و اثرگـذار بر میـزان سـرزندگی محدوده ، بترتیـب مولفـه عملکـردی، معناشـناختی، اجتماعی- فرهنگـی و در نهایـت شـاخص فرمـی بیشـترین تاثیـر را بـروی سـرزندگی را دارنـد. بـه گونـه ای کـه اماکـن مذهبـی از طریـق همگونـی بـا فعالیت هـای وابسـته و تنـوع فعالیتـی فضـا، پیوند بـا ارزش های معنـوی افراد جامعـه، ایجـاد کانون هـای اجتماعـی و بـا توجـه بـه معمـاری ایرانـی اسـلامی باارزشـی کـه در خـود دارند، پویایـی و سـرزندگی فضـا را در شـهرها رقـم می زننـد. بنابرایـن در ایـن محـدوده نـه تنهـا باید زندگـی جاری و جنـب و جـوش مورد حفاظت و پاسـداری قـرار گیرد بلکه از طریق سـاماندهی و بکارگیـری راهبردهای ارائه شـده، سـرزندگی را در آن افزایـش داد. به همین دلیل بایـد سـعی گـردد کـه در بازطراحـی امامـزاده صالح و محیط اطراف آن مولفه های عملکردی و معناشـناختی بـا توجـه بـه نقـش مراکـز مذهبـی در زندگـی مـردم، مـورد توجه بیشـتری قـرار گیرد. به عبارتی بـرای اینکه سـرزندگی شـکل یابد ابتدا لازم اسـت تـا زمینه حضور مـردم در فضـا فراهـم گـردد در این راسـتا بایـد فضاها و فعالیت هائـی خلـق کرد که پاسـخگوی نیاز اسـتفاده کننـدگان باشـد. پـس از جلـب حضـور مـردم در فضا، آنـگاه تعامـلات اجتماعـی رخ خواهـد داد، رویداد ها به وقـوع خواهـد پیوسـت و سـرزندگی شـکل می گیرد.

منابع و ماخذ

اعتمـاد، گیتی (۱۳۸۴) «تحول عملکرد و شـکل گیری فضاهـای عمومی در ایران»، مجله اندیشـه ایران شـهر، سـال اول، شماره سوم.

امیـن زاده، بهنـاز (۱۳۷۸) حیـاط مسـاجد بررسـی تاریخـی و سـیر تحـول آن، مجموعـه مقـالات همایش مسـجد، انتشـارات دانشـگاه هنـر ۱۳۷۸.

بازونـدی، فرشـاد، شـهبازی، مهـرداد (۱۳۹۳) نقـش سـرزندگی در ایجـاد تصویـر ذهنی شـهروندان و میزان بهره گیـری از فضای شـهری، دو فصلنامه پژوهش های منظر شـهر، سـال اول، شـماره۱، ۴۳-۳۳.

بحرایـی، حمیـد و کارگـر، بهمـن (۱۳۸۶) توسـعه شهرنشـینی و صنعت گردشـگری در ایران (از مفهوم تا راهـکار)، سـازمان جغرافیایـی نیروهای مسـلح، تهران.

پاشـایی زاده، حسـین (۱۳۸۶) نگاهـی اجمالی به روش دلفی؛ پیک نور؛ سـال ششـم؛ شـماره دوم؛ ۷۹-۶۳.

پاکـزاد، جهانشـاه (۱۳۸۴) راهنمـای طراحـی فضـای شـهری در ایران، وزارت مسـکن و شهرسـازی، معاونت شهرسـازی و معماریـف تهـران.

تقوایـی، علـی اکبـر و معروفـی، سـکینه (۱۳۸۹) تاثیر فضاهـای شـهری بـر ارتقاء کیفیـت محیط بـا تاکید بر نقـش مسـاجد، مقالـه برگزیـده همایـش بیـن المللی مسـاجد، تهران.

تکمیـل همایون، ناصـر (۱۳۷۷) رویدادها و یادمان‌های تاریخـی تهران، دفتـر پژوهش های فرهنگی.

توسـلی، محمـود (۱۳۷۱) طراحـی فضـای شـهری، تهـران: دفتـر نشـر فرهنـگ اسـلامی.

حاج سـید جوادی، فریبرز (۱۳۷۸) مسـجد- مدرسه ها، مجموعـه مقالات همایش مسـجد، انتشـارات دانشـگاه هنر .

حسـین نیا، نسـترن، حقیقی، ملاحت و متین عاشـوری (۱۳۸۶) بررسـی فضـای شـهری امامـزاده صالـح، تکیه و بـازار سـنتی تجریش، پروژه شـناخت فضای شـهری

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

استاد راهنما: دکتر مهرناز مولوی.
خستو، مریم، سعیدی رضوانی، نوید (۱۳۸۹) عوامل موثر بر سرزندگی فضای شهری، خلق یک فضای شهری سرزنده با تاکید بر مفهوم مرکز خرید پیاده، هویت شهر، ۴(۶)، ۷۴-۶۳.
کروبی، مهدی (۱۳۸۲) فرهنگ و گردشگری، فصلنامه مطالعات جهانگردی، شماره ۲.
کوزر، لوئیس (۱۳۸۷) زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات علمی، چاپ چهاردهم.
مرتضی، هشام (۱۳۸۷) اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام، ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی، انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
مصطفوی، محمد تقی (۱۳۷۵) آثار تاریخی تهران: اماکن متبرکه، انجمن آثار ملی، تهران، تهران.
مظفری پور، نجمه(۱۳۹۳) شناسایی مولفه های تاثیرگذار بر منظر ورودی کاربری های تجاری و مذهبی بر ارتقا حس دعوت کنندگی، دوفصلنامه پژوهش های منظر شهر، سال اول، شماره۱، ۲۴-۱۷.
موسوی، میرنجف و سلطانی، ناصر (۱۳۹۳) تحلیلی بر نقش گردشگری مذهبی در توسعه شهری؛ مطالعه موردی امام زاده جعفر(ع)یزد)، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال پنجم، شماره ۱۸، ۹۴-۷۷.
مهرگان، نادر و دلیری، حسین (۱۳۸۹)، سرمایه اجتماعی یا سرمایه مذهبی، کدامیک برای اقتصاد مطلوب ترند؟، مجله معرفت اقتصادی، سال دوم، شماره دوم، ۷۲-۵۱.
نقدی، اسدالله و رضایی، فاطمه (۱۳۹۱) هجرت و تاثیرات آن بر شهرنشینی، همایش ملی هجرت امام رضا(ع) و هجرت تابعه و رویکرد تمدنی، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی همدان.
الویری، محسن (۱۳۸۵) مسجد الگوی جامعه دینی، مجموعه مقالات برگزیده سومین همایش هفته جهانی مساجد (فروغ مسجد) سال ۱۳۸۵.
Brinckerhoff, Jackson John.1994, A Sense of Place, A Sense of Time, Yale University Press, New Haven and London
Cowan, Robert (2005), The dictionary of urbanism, street wise press.
Landry, Charles (2000), Urban vitality: New source of urban competitiveness, Prince Clause Fund Journal ARCWIS issue urban/urban hrroes.
Lang, Trudi, An Overview of Four Futures Methodologies, [Online] Available: www. Futures.hawaiiedu/j7/LANG.htm1.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-10-31]